

Kiezen tussen koning en stadhouder

De tweestrijd van Philibert van Serooskerke

Wat bewoog een gewestelijk bestuurder van Zeeland om de kant van de Spaanse koning te kiezen en niet die van zijn directe meerdere Willem van Oranje? Hij moet hebben geworsteld met zijn belofte van trouw aan de koning en de noodzaak tot bescherming van de bevolking in zijn ambtsgebied.

Proefschrift en boek

Dit artikel is gebaseerd op het proefschrift dat Adriaan van Riemsdijk in november 2021 verdedigd heeft aan de Vrije Universiteit Amsterdam, Faculteit Religie en Theologie. De bewerking van het proefschrift verschijnt binnenkort bij Uitgeverij Verloren. In deze biografie worden de politieke keuzes beschreven die een gewestelijke bestuurder tijdens de Opstand moet maken als vertegenwoordiger van het centrale gezag, terwijl hij ook de instituties en de bevolking van zijn ambtsgebied behoort te beschermen. Het artikel geeft een overzicht van de opbouw van het boek.

Philibert van Serooskerke (1537-1579) is rentmeester-generaal van Zeeland Bewestenschelde voor koning Filips II van Spanje. De koning is landsheer in de Habsburgs-Bourgonische Nederlanden en als zodanig graaf van Zeeland. Sinds 1564 is Philibert zijn 'vicomte', (*vice comes* in het Latijn) dus 'plaatsvervangend graaf' met als titel burggraaf van Zeeland. Oorspronkelijk is dit een militaire functie ter coördinatie van het middeleeuwse verdedigingssysteem van burchten op de belangrijkste eilanden van Zeeland, zoals op Walcheren de burchten Middelburg, Domburg, Souburg ('zuidburcht') en Popkensburg. Maar in de loop van de zestiende eeuw is de defensie een zaak van de steden geworden en van de provinciale admiraliteit, die onderdeel is van de Spaanse vloot. Daardoor is Philiberts rang van burggraaf vooral een eretitel geworden. Van feitelijk groter belang is zijn hoedanigheid van Raad des Konings, die gepaard gaat met de hoogste Zeeuwse ambten: opperbaljuw en opperdijkgraaf. Philibert van Serooskerke is in deze provincie dus de 'hoogste officier'. Zijn directe meerdere is Willem van Oranje, stadhouder in Holland en Zeeland, maar anders dan de stadhouder blijft Philibert de koning wel trouw.

Adriaan van Riemsdijk is jurist en auteur van het boek *Philibert van Serooskerke (1537-1579). Een Zeeuw in dienst van de Spaanse koning*. Hij schreef eerder onder meer *Fabrice de Basse-court (1578-1650). Priester en dominee, over het ontstaan van de Waalse kerken in Nederland*.

Eenheid der Nederlanden

Een van de aspecten van het conflict tussen de Spaanse koning en zijn vazal Oranje is dat beiden de eenheid der Nederlanden nastreven als ideaal. Ieder echter met een verschillend politiek doel: Filips II beoogt een gecentraliseerde staatsvorm, te regeren in vorstelijk absolutisme, gekoppeld aan handhaving van de roomse religie met uitsluiting van elke andere godsdienst. Oranje beoogt de eenheid van de Nederlanden in gewestelijke verscheidenheid, met godsdienstvrijheid en bestuur door 'eigen edelen'. De vraag die (in dit artikel en in mijn boek) centraal staat, is: wat zijn Philiberts beweegredenen tot bewuste medewerking aan de verwezenlijking van Filips' eenheidsideaal? De motieven voor de politieke keuzes die Philibert maakt, zijn religieus van aard. Geloof en trouw gaan in het Latijn samen in het begrip *fides*. Dit thema wordt in het boek uitgewerkt met de nadruk op *fides* als cultureel bepaalde notie. ►

Philibert van Serooskerke. Tekening door H. Pothoven naar een schilderij, 1784. Zeeuws Archief.

De voor- en achterzijde van kasteel Popkensburg. Tekening door I. Hildernisse, 1695. Zeeuws Archief.

Na een omschrijving van het doel van het onderzoek en de historische context, volgt de familiale achtergrond van de hoofdpersoon als telg van een Zierikzees patriciërsgezicht dat opklimt tot hoge provinciale functies. Philiberts studie in Leuven bepaalt in belangrijke mate zijn maatschappelijke bestemming. Zijn beginfuncties sinds 1564 worden beschreven evenals zijn vriendschappen in deze levensfase en zijn twee huwelijken. Dan in politieke context: het begin van de 'troebelen' met hagenpreken in de duinen, beeldenstorm, geloofsrepressie, het Verbond der Edelen (zonder Zeeuwen!), en de angstaanjagende 'landgangen' door Watergeuzen. Vervolgens de mislukte inval op Walcheren (1567) door de militante calvinist Jan van Toulouse, opsteller van het Smeekschift der Edelen en broer van Marnix van Sint-Aldegonde.

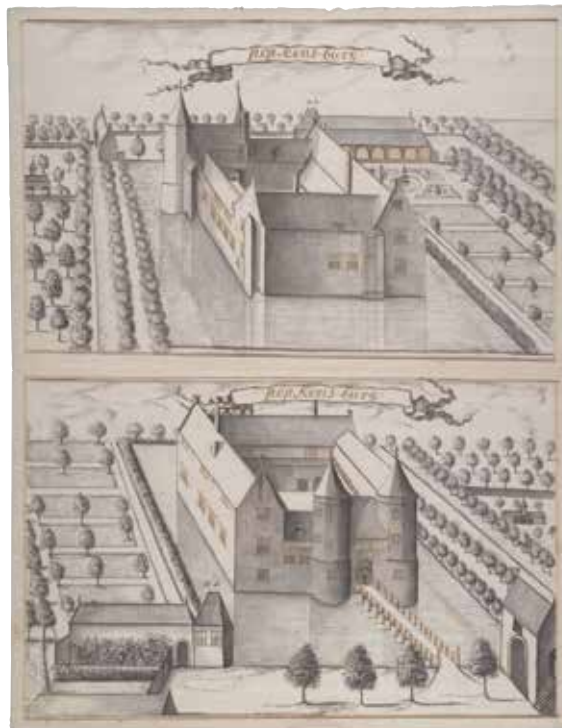
Landvoogdes Margaretha van Parma gelast een gerechtelijk onderzoek naar de 'sectarische predicates', het beelden breken en de verraderlijke hulp die door Middelburgse notabelen verleend zou zijn aan de inmiddels bij Antwerpen gesneuvelde Toulouse. Philibert wordt ondervraagd, maar weet in zijn verhoor de uit de Grote Raad van Mechelen gedetacheerde auditoren te overtuigen van de doeltreffendheid van zijn bestuurlijke acties.

'Philibert wordt ondervraagd, maar weet in zijn verhoor de auditoren te overtuigen van de doeltreffendheid van zijn bestuurlijke acties'

Was hij 'een vervolger der gereformeerden' zoals latere geschiedschrijvers stellen? Enerzijds moet hij in provinciale autonomie bescherming bieden aan de bevolking van zijn ambtsgebied, anderzijds vereist zijn functie loyaliteit aan het centrale gezag. Hoever zal hij gaan bij de uitvoering van de Brusselse instructies? De rentmeester-generaal zal politieke afwegingen moeten maken.

Tweestrijd

De economische context wordt in het boek beschreven in verband met het falen van Alva's nieuwe belastingstelsel. Daarbij komt Philiberts innerlijke tweestrijd tot uiting: de *fides* gebiedt getrouwheid aan zijn rechtsplicht als rentmeester van het grafelijke domein, en dus gehoorzaamheid aan de centrale regering. Maar zijn eigenbelang als bezitter van ambachtsheerlijkheden ligt anders. Het Zeeuwse verzet tegen de nieuwe belastingen is niet uniek, zoals blijkt uit de bezwaren die in alle gewesten naar voren komen. Daarin klinkt echter nauwelijks het besef door dat de fiscale hervorming geen doel op zichzelf is, maar middel tot effectuering van het centraliserende beleid. Het gaat niet alleen om de nodige vergroting van de overheidsinkomsten. De uitvoering van het

regeringsbeleid moet onafhankelijk worden van het 'consent' van de gewestelijke Staten. Tot nog toe werden de directe belastingen telkens geheven via afzonderlijke 'beden' door de landsheer aan de Staten van ieder gewest, die echter de beantwoording ervan traineerden met absurde voorwaarden. Ook de invoering van een nieuwe algemeen in de Nederlanden geldende rechterlijke organisatie stuit op weerstand, met name de wijze van strafvordering. Deze vernieuwing is een persoonlijke wens van Filips II, maar Alva heeft meteen al twijfels of hij eraan kan voldoen. Het verzet is een 'conservatieve revolutie'. De beoogde afschaffing van de schepenbanken in de steden mislukt. (Aan deze archaïsche rechterlijke organisatie zal pas een einde komen in 1811, met één pennestreek van Napoleon.)

Aan de dynastie der markiezen van Bergen op Zoom komt een einde in 1568 door de postume veroordeling van de markies wegens rebellie en majesteitsschennis. Dit leidt tot diens functionele opvolging door achtereenvolgens vader en zoon Jeronimus en Philibert van Serooskerke als superintendant voor de Spaanse koning. Zij zijn feitelijk alleenheersers en genieten het volle vertrouwen van landvoogd Alva. Een beslissende keuze in Philiberts loopbaan in het vroege voorjaar van 1572 is zijn inroepen van ondersteuning door het Spaanse leger. Het garnizoen van Vlissingen bestaat uit 'mannen van eigen bodem'. Zij hebben volgens Philibert versterking nodig. Dit is een moeilijke politieke afweging, die hem onherroepelijk in het kamp van de gewelddadige onderdrukking van de Opstand brengt. Philibert laat de door Vlissingen geweigerde Spaanse vendels binnen in Bergen op Zoom.

Burgeroorlog

De rebellie breidt zich uit. Engeland mengt zich in de strijd, evenals vanuit Frankrijk de Hugenoten. Per eiland wordt in het boek beschreven hoe het al dan niet overgaat naar Oranje en wat daarbij de rol is van de rentmeester-generaal en zijn medestanders. Dit zijn vooral verwanten, zoals leden van het aloude geslacht Van Haemstede, afstammelingen van graaf Floris V uit diens pauselijk verboden huwelijk. Zij zijn zeeofficieren in Spaanse dienst, evenals viceadmiraal Adriaen Jacobsz Joosten, Philiberts oud-collega als Middelburgs burgemeester. Zoals alleen al uit deze namen blijkt, verwordt het politieke conflict tot een burgeroorlog. Anders dan in Holland en Gelre kiest in Zeeland de quasi-totaliteit van de edelen voor de koning en het rooms-katholicisme. Tegen het einde van het decennium worden de edelen daarom niet meer beschreven (geconvoceerd) in de Zeeuwse Staten, als tweede stand. Ook de geestelijkheid is uitgeschakeld, de eerste stand. Sindsdien hebben de stemhebbende steden het voor het zeggen: Middelburg, Zierikzee, Goes, Reimerswaal en Tholen, die samen de derde stand vertegenwoordigen. Maar een eenheid vormen ze niet. Zierikzee is onder dwang van de zustersteden Veere en Vlissingen overgegaan naar Oranje en vervolgens bezet door een Hollands garnizoen.

Middelburg is tot februari 1574 nog Spaans. Goes en Tholen blijven de koning trouw totdat het niet meer kan. Veere en Vlissingen, samen een economische macht van betekenis, ontberen stemrecht en dus politieke zeggenschap. Het laat zich raden dat zij daar geen genoegen mee nemen.

Zeeland is vanaf 1572 het toneel van spectaculaire krijgsv verrichtingen. De onbeslist gebleven zeeslag bij Reimerswaal in 1573 is het eerste voorbeeld van de burgeroorlog ter zee. In 1575 volgt de waadtocht van Spaanse infanteristen naar Duiveland en Schouwen, waarbij Philibert adviseur is. Zijn samenwerking met kolonel Mondragón culmineert in de Spaanse inname van Zierikzee, na een beleg van negen maanden. De *salida al océano* is veiliggesteld, de vaarweg naar en van Antwerpen gaat weer open. Philibert aanvaardt namens de koning de Hollandse overgave van Zierikzee, maar al spoedig blijkt Spanjes onvermogen tot consolidatie van de heroveringen. Het Spaanse staatsbankroet verhindert de uitbetaling van soldij. De soldaten beginnen te muiten.

Rijzende ster

Er volgt een pauze in de gevechtshandelingen, en zelfs een bestuurlijk machtsvacuüm. De Staten-Generaal komen in actie. Philiberts ster is gerezen doordat hij zijn vaderstad weer onder gezag van ►

De Slag bij Oosterweel in 1567 wordt wel gezien als de eerste slag van de Tachtigjarige Oorlog. Hier sneuvelde Jan van Toulouse. Prent door Romeyn de Hooghe. Collectie Rijksmuseum Amsterdam.

Het Beleg van Zierikzee in 1576. Te zien is hoe de Spanjaarden in stelling liggen rond de stad. Tekening door Pierre Le Poivre. Koninklijke Bibliotheek van België.

de landsregering heeft teruggebracht én haar een Spaanse plundering heeft bespaard. De Raad van State verzoekt hem om Holland en Zeeland weer tot trouw aan de koning te bewegen en tot terugkeer naar de Kerk van Rome. Dan zal alle rebellie vergeven en vergeten zijn. Philiberts betrokkenheid en initiatief bij de voorbereiding van de Pacificatie van Gent wordt in het boek aanmerkelijk gemaakt. Het vredesverdrag kan helaas niet de chaos voorkomen die zijn hoogtepunt vindt in de Spaanse furie te Antwerpen. Deze wordt gevolgd door de bezetting van Bergen op Zoom door Duitse muiters en daarna de Staatse inname van die stad.

‘De Pacificatie resulteert in Philiberts ontslag als rentmeester-generaal door de nu eigenmachtig besluitende Staten van Zeeland’

De Pacificatie was een politieke triomf voor Oranje, al kon hij die op den duur niet consolideren. Hij wist de gewesten te bewegen zijn stadhouderschap van Holland en Zeeland te erkennen. Op provinciaal niveau mag het een voorbeeld van politieke manipulatie heten hoe Middelburg, Vlissingen en Veere bij de Pacificatie het gezag van de prins opleggen aan de andere Zeeuwse steden.

Ballingschap

De Pacificatie resulteert voor Philibert in een sociaal-politieke deconfiture, namelijk zijn ontslag als rentmeester-generaal door de nu eigenmachtig

besluitende Staten van Zeeland. Ook als Zeeuws burggraaf wordt hij in 1578 afgezet. Philibert vertrekt naar Antwerpen in zelfgekozen ballingschap, om een erger lot te voorkomen. Het boek belicht in dit stadium de politieke situatie aldaar, de opkomst der calvinisten, het Eeuwig Edict en Philiberts contacten met de nieuwe landvoogd don Juan de Austria. De strijd in het Zuiden wordt hervat. De biografische content van het boek richt zich in deze fase op het sociaal-culturele kader, Philiberts gezinsomstandigheden en zijn levens-einde.

In verscheidene hoofdstukken wordt de aandacht gevestigd op de beweegredenen van Philiberts rivalen, medestanders of tegenstanders en van de ‘grand seigneurs’ in het Zuiden die het verkeerd zien gaan met de Nederlanden. De politieke invullingen die zij aan *fides* geven komen in beeld, evenals de toenemende macht van de steden als factor bij de afzetting van Philibert als rentmeester-generaal.

De epiloog indiceert dat Philiberts weduwe Catharina kort voor of wellicht na de val van Antwerpen anno 1585 is teruggekeerd naar Zeeland. In de opvoeding van de kinderen is geen spoor te zien van de Spaansgezindheid en de rooms-katholieke godsdienst van hun overleden vader. Catharina hertrouwt in 1586 Willem van Cats. Een goede keuze: hij is de enige protestants geworden Zeeuwse edelman; overigens door de anderen niet als edele erkend. Cats geniet een onberispelijke reputatie als raadsheer in het Hof van Holland, Zeeland en West-Friesland. Bovendien is hij in religieus opzicht een voorbeeld van de helaas zo

weinig algemeen betoonde tolerantie. Oranje had hem in 1577 de bescherming opgedragen van de rooms-katholiek gebleven kerken in Goes. Tevens was Cats bewindvoerder over geconfisqueerde kerkgoederen op Zuid-Beveland.

Schikkingen

Catharina draagt in 1588 een pakket archiefstukken over aan de Zeeuwse Staten, met betrekking tot de inning van de tiende en twintigste penning door het voormalige bewind. Daarbij ook het ambtsarchief van haar overleden man met betrekking tot de *sequestratie* van vermogens van uitgeweken gereformeerden en door de Raad van Beroerten ter dood veroordeelde opstandelingen. Tijdens het Twaalfjarig Bestand (1609-1621) zullen deze dossiers ten grondslag liggen aan schikkingen tussen Zeeland en (erfgenamen van) de destijds gedupeerden. Ook met de later onteigende katholieken worden schikkingen getroffen. Verondersteld mag worden dat Catharina de nagedachtenis van haar echtgenoot wil eren door de best mogelijke bestemming te geven aan zijn nagelaten werk, zonder rancune over hetgeen hem door de Staten is aangedaan. Het herwonnen elan van hun nageslacht is aan haar inspanningen te danken. In de slotbeschouwing van het boek wordt aangetoond welke impact het bestaan van Philibert van Serooskerke heeft gehad op het verloop van de Opstand, waaronder een vijfjarige vertraging in de overgang van Zuid-Beveland en Bergen op Zoom naar Oranje. De scheiding van Noord en Zuid en daarmee de wordingsgeschiedenis van ons land zijn hierdoor beïnvloed. Ter vergelijking van zijn attitude met die van tijdgenoten bevat dit deel van de studie korte levensbeschrijvingen van enkele markante figuren uit de geschiedenis van de Zeeuwse en Zuid-Hollandse eilanden. Uit didactisch oogpunt is van belang het contrast tussen de persoonlijkheid van de hertog van Alva en die van zijn opvolger don Loys de Requeséns, alsmede de verandering van beleid die daaraan toegeschreven wordt. Cultuurhistorisch relevant is de mythe van de afscheidswaarden van Filips II op de kade van Vlissingen, 'Neen! Niet de Staten maar Gij, Gij, Gij!', die hij in het Spaans zou hebben uitgesproken, met de wijsvinger als een pistool gericht op de borst van zijn verbouwde stadhouder Willem de Zwijger.

Nieuw licht op Lumey

Een andere mythe, over de Consulta van landvoogdes Margaretha, blijkt toch meer waarheid te bevatten dan in recente revisionistische historiografie werd vermoed. Ook wordt een nieuw licht geworpen op Lumey als rivaal van Willem van Oranje. De overval op Den Briel was onderdeel van een strategisch plan, en niet een toevallige landing van 25 schepen met in een storm op zee verdwaalde Watergeuzen. De latere omvorming

van deze vrijgevochten zeeschuimers tot reguliere marine heeft een internationaal aspect: Oranje, zelf geen zeeman, kreeg hierbij advies van de Franse admiraal en Huguenotenleider De Coligny. Een ander tot dusver in de algemene historiografie onbekend fenomeen is, op plaatselijk niveau, de vroege reformatie in Bergen op Zoom door lutheranen onder wie augustijner nonnen. Ook hadden Bergenaren contact met Heidelberg. In tegenstelling daarmee is in Zeeland de reformatie ontstaan door handelscontacten met calvinistische Franse havensteden.

Wie de Zeeuwse estuaria beheerst, heeft het lot van de havenstad Antwerpen in handen. Door de eeuwen heen is het geopolitieke belang daarvan gebleken. De Opstand in de Nederlanden of in het Spaans *La Rebelión de Flandes* kan na lezing van dit boek niet meer los gezien worden van de Franse godsdienstoorlogen en de expansiepolitiek van het Franse koninkrijk. De wording van ons land blijkt bovendien nauw verbonden te zijn met de Engelse interventies op het Europese continent, en met het niet vol te houden Spaanse gevecht op vele fronten tegelijk: om de Lage Landen, de *Conquista* van Amerika en de hegemonie op de Middellandse Zee. ■

Literatuur

Het boek bevat een literatuurlijst met vierhonderd titels. Daaruit is ten behoeve van dit artikel een selectie gemaakt van tien recente werken.

Arnade, P., *Beggars, iconoclasts, & Civic Patriots: The political Culture of the Dutch Revolt* (Ithaca NY 2018).

Duke, A.C., J. Pollmann, A. Spicer eds., *Dissident Identities in the Early Modern Low Countries* (Farnham 2009).

Geevers, L., *Gevallen vazallen: De integratie van Oranje, Egmont en Horn in de Spaans-Habsburgse monarchie (1559-1567)* (Amsterdam 2008).

Ham, W.A. van, *Macht en gezag in het Markiezaat: Een politiek-institutionele studie over stad en land van Bergen op Zoom* (Nijmegen-Hilversum 2005).

Marnef, G., 'From prosecuted minority to dominance: the changing face of the Calvinist Churches in the cities of Flanders and Brabant (1577-1585)', in: H.J. Selderhuis, J.M.J. Lange van Ravenswaay eds., *Reformed Majorities in Early Modern Europe* (Göttingen 2015).

Nierop, H.F.K. van, 'The Nobles and the revolt', in: *The Origins and the Development of the Dutch Revolt*, ed. Graham Darby (Londen - New York 2001), 48-66.

Pollman, J., 'Iconoclasts Anonymous: Why did it take Historians so long to identify the Image-Breakers of 1566?', in: 'Beeldenstorm: Iconoclasm in the Low Countries' *BMGN - Low Countries Historical Review*, 131-1(2016), 155-176.

Riemsdijk, A.W.G. van, *Fabrice de Bassecourt (1578-1650). Priester en dominee: Een biografische schets* (Delft 2015).

Soen, V., 'Collaborators and Parvenus? Berlaymont and Noircarmes, Loyal Noblemen in the Dutch Revolt', in: *Dutch Crossing* 35 (2011).

Steen, J. van der, 'The Political Rediscovery of the Dutch Revolt in the Seventeenth-Century Habsburg Netherlands', in: *Early Modern Low Countries* 1 (2017).